

ASPECTS OF CRITICISM IN SCIENCE

Anguel Stefanov

Abstract

I try to delineate four aspects of the criticism related with the work of scientists today. The first one is the criticism inherent in the very process of theory formation and assessment; the second and the third aspects concern the blind peer review process both in international and in Bulgarian journals; and the fourth aspect represents the critique as a genre at home. My claim is that a gradual endorsement of a cultural climate is needed for launching and accepting of criticism in the sphere of scientific research in our country.

Key words: aspects of criticism, blind peer review, critique as a genre.

НАУЧНАТА КРИТИКА КАТО ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕТО НА АКАДЕМИЧНИЯ СЪСТАВ ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА

Развитието на академичния състав във висшите училища е регламентирано в Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), в Правилника за неговото прилагане и в правилниците на висшите училища (ВУ) за прилагане на закона. Вече пет години тези регламентиращи документи са в основата на подготовката на преподавателски и научни кадри в страната. През това време много колеги с доказани качества защитиха дисертации за ОНС „доктор“ и научната степен „доктор на науките“, хабилитираха се и намериха своето заслужено място в структурите на висшите училища и на научните институти. В същото време, пак същите регламентиращи документи са използвани и за придобиване на научни степени и академични длъжности от лица, които нямат необходимите качества и използват възможностите, които им се предоставят, за да направят кариера в науката или за да използват научното си звание и академичната си длъжност като трамплин за кариерно развитие.

Този двоен стандарт, осигурен от ЗРАСРБ, е причина в статията да се обърне внимание преди всичко на втората група преподаватели и научни работници. Защото съществуването ѝ създава впечатление у останалите, че в науката просперира агресивната посредственост, че е по-добре да си траеш и мълчиш при среща с нея, че развитието на академичния състав в крайна сметка зависи не толкова от качествата и възможностите на личността, а от волята на някой фактор във висшето училище, че на практика у нас е много трудно да съществува обективна критика в науката, без критикуваният да понесе последствия заради това, че е дръзнал да критикува.

Представената схема е на основата на ЗРАС и представя пътя, по който става развитието на академичния състав във ВУ. Това е направено не защото процедурите, заложи в Закона и Правилниците не се знаят, а по-скоро, за да се обърне внимание на фак-

Проф. д.ф.н. **Сево Явашев**

УНИБИТ

торите, които влияят на целия процес.

Този процес има своите корени и своите предпоставки. Налице са обективни и субективни условия, за да може той да протича. Поради редица причини ВУ са принудени за понижат критериите си при кандидатстване за висше образование. Освен това, за да получава държавна субсидия, всяко от тях има интерес да акредитира повече специалности, с които се увеличават получаваните от държавата средства. Оттук нататък процесът е в ръцете на преподавателите. Много често те са принудени вместо да преподават материала по учебната програма, да компенсират пропуските от средното образование, което пък се отразява на качеството на висшето образование.

За да не бъдат намалени държавните средства, отпускани за брой студенти, преподавателите са принудени да завишават изкуствено оценките при изпитите. Същите тези студенти един ден трябва да защитават дипломни работи за ОКС „бакалавър“. Тук е следващото понижаване на критериите. Темите на дипломни работи и научните ръководители безкритично се приемат в съответните звена, рецензентите формално подхождат при написване на рецензиите, без да критикуват очевиден слабости, членовете на държавните изпитни комисии се задоволяват да зададат няколко формални въпроса и с това защитата се изчерпва. Студентът в най-лошия случай защитава с държавна оценка „Слаб“ (4), т.е. написаното и защитата му е за „Слаб“, но за да не се компрометира университетът, комисията пише „Добър“.

Част от тези студенти след това се записват за придобиване на ОКС „магистър“ и този процес се повтаря.

Но обучението продължава и на следващия етап за придобиване на ОНС „доктор“. То се извършва

по акредитирани докторски програми. Това, както и при акредитирането на специалностите и магистърските програми, се извършва в Националната агенция за оценяване и акредитация, чиято мисия е „да съдейства за повишаване на качеството на висшето образование чрез периодично институционално и програмно оценяване и акредитация на висшите училища в България“^{*}. Т.е. това е едно много възлово, основно звено в системата на висшето образование, от което до голяма степен зависи качеството на обучението, но и броят на специалностите, магистърските и докторските програми във ВУ, следователно и броят на студентите, т.е. размерът на отпуснатите средства от държавния бюджет.

Затова е много важно всяко ВУ да има свое лоби в тази агенция, в нейните структури – Акредитационен съвет, постоянни комисии, експертни групи и пр. Не случайно някои ВУ имат по няколко души, участващи там. Чрез тях много по-лесно се извършва приемането на доклада по самооценка за институционално и програмно акредитиране, много по-лесно преминава следакредитационното наблюдение и контрол.

За обучение в акредитираните докторски програми кандидатстват доскорошни студенти, завършили образованието си по описания по-горе начин. И понеже тук бройката отново е важна, обявяват се толкова места, колкото сигурни кандидати ще има за тях. Знае се кой преподавател зад коя бройка стои и, ако тя не се попълни, се обявява отново през пролетта на същата учебна година. Ако и тогава не се попълни, следващата година не се обявява бройка за конкретното обучаващо звено. А ако има повече от един кандидат за едно място, то за него се класира този, който вече се е договорил със съответния преподавател или с някой от ръководните фактори във ВУ. Конкурсните изпити преминават при занижени критерии, за да се попълнят бройките още на първия тур.

Подготовката на спечелилите конкурса се извършва в обучаващите звена (катедрите и секциите) на съответния факултет (институт). Тук отново има място за критичен подход – при определяне на темата на дисертацията, при годишните отчети за изпълнение на индивидуалните планове на докторантите, при предварителните защити. Но това много често не се получава. Причините са известни – или за да не се конфронтираме с колежата ръководител на докторанта, или защото и на наш докторант предстои предварителна защита и не бива да настройваме критично колежите, или защото се знае кой стои зад ръководителя или докторанта, или се знае, че докторантът е представител на някоя важна държавна институция или бизнесмен, спонсориращ ВУ, или журналист, който може да бъде използван, когато му дойде времето.

Но и това не е всичко. ЗРАС позволява научният ръководител и докторантът да участват при обсъж-

дане на състава на научното жури, пред което ще се извърши защитата. Освен тях и членовете на обучаващото звено, в този процес още при подготовката на предварителната защита се намесват от погорните инстанции (факултет, ректорат) за определяне състава на журито, преди всичко на неговите външни членове. Това трябва да са хора, доказали безкритичното си отношение в подобни случаи и които няма да предизвикат неприятни изненади. За целта те се „апробират“ по време на предварителните защити и ако дръзнат да нарушат „генералната линия“, не се предлагат в състава на научното жури. Не е тайна, че ВУ имат банка от „външни“ членове на научни журита, с което на практика те реално са „вътрешни“. Намесата на тези ръководни фактори е и чрез режисиране на обсъжданията: инструктират се лица, които да се изкажат правилно и да гласуват по съответния начин.

Не са редки случаите, в които едни и същи хабилизирани лица са членове на научни журита в процедури по научни направления, които са съвсем различни от тяхната възможност за експертиза. Ако се направи мониторинг на научните журита в някои висши училища, ще се констатира, че има едни и същи членове на научни журита, които си дават мнението по твърде широк спектър от разработки в различни научни направления, като „специалисти повсякщо“ – от библиотекознание и туризъм до икономика и национална сигурност. За да имат шанс да бъдат предложени и за други журита на висшето училище, те подхождат безкритично към конкретната обсъждана дисертация или хабилизационен труд.

Занижените критерии към дипломни работи и магистърски тези, към дисертации и хабилизационни трудове са причина за насаждане на самонадеяност, небрежност и дори агресивност в отделни млади колеги и те престават да се интересуват от мнението на специалистите по даден научен проблем, да не говорим за мнението на читателите. Отсъствието на критика лишава младите колеги от обективни критерии. Премълчаването на слабостите, липсата на критика оставя у докторантите погрешното впечатление, че всичко е както трябва. Това подхранва самомнението им, служи като предпоставка за появата у тях на агресивна посредственост. Те започват да гледат на критикуващите ги като главорези, дебнещи ги по пътя им към върховете на науката, към славата.

Следващите етапи (във факултетните, научните съвети) преминават почти формално. След като още на предварителната защита всичко е подготвено за безпроблемното протичане на официалната защита, нейното провеждане е почти формално, с предизвестен край. Рецензиите и становищата са преразкази на написаното, няма критичен анализ, няма препоръки, премълчават се явни нарушения на изискванията на ЗРАС и пр. Всичко това се обяснява като по-

^{*} Мисия и стратегия за развитие на Националната агенция за оценяване и акредитиране: <http://www.neaa.government.bg/index.php/about-us/misija-i-strategija>

зитивно отношение към младите колеги, към които не следва да се поставят високи критерии. Така стават свидетели на все по-често срещащ се лицемерен позитивизъм.

Липсата на научна критика в работата на научните журита се обяснява и със зависимостта на вътрешните членове от ръководни фактори във факултета и ВУ. За външните стана вече въпрос, те се надяват отново да бъдат включени в научно жури. Но за разлика от това безкритично отношение по време на официалните обсъждания, в друго време и на друго място, в неформална обстановка, същите хора са твърде словоохотливи и критични към обсъжданите проблеми.

Така защитилите ОНС „доктор“ се реализират или във висше училище, или в други държавни институции, НПО, в медии, в бизнеса, политиката и пр. Начинът, по който са придобити тези степени, прави притежателите им неуверени и зависими от ръководството на висшето училище и е въпрос само на морал дали то да се възползва от това. Т.е., създават се предпоставки за клиентелизъм.

Тези преподаватели, които се реализират във висшето училище, имат предначертан път: главен асистент, с познатата процедура. Тази позиция му дава възможност, според ЗРАС, да бъде научен ръководител на докторант. По обясними причини този докторант ще премине по пътя на научния си ръководител. Следват академичните длъжности „доцент“ и „професор“, в редки случаи – научната степен „доктор на науките“. Те разкриват нови хоризонти: не само като научни ръководители, но и като участници в научни журита на същото или на други висши училища.

Целият този процес се контролира и управлява преди всичко от ръководството на ВУ. От него зависи кой и кога ще получи „зелена светлина“, за да продължи академичното си развитие. За съжаление, не са изключени случаите, когато критерият за това не е дали даден кандидат е кадър, а дали е верен на ръководството. Това обяснява защо едни преподаватели изминават пътя от студент до доцент за 4–5 години, от ОНС „доктор“ до академичната длъжност „професор“ за 5–6 години, а на други не им стигат десетилетия за това.

По този начин на практика се получава една своеобразна манифактура с поточна линия за производство: бакалаври – магистри – „доктори“ – доценти – професори (доктори на науките). Те, от своя страна, също се включват в този процес и на практика сме свидетели на нещо като перпетуум мобиле. Но когато на входа на този процес критерии са умишлено понижени, не е реалистично по време на неговото протичане и на изхода му те да се повишат и да се подходи критично към научната продукция. Не е реалистично да се очаква чрез научната критика да се спре тази поточна линия.

Тъй като този процес (от студент до професор) е твърде продължителен, а и факултетите обръщат внимание най-вече на развитието на собствения си академичен състав, по-досетливите и иновативно

мислещи ръководства на ВУ създават специални основни звена, чиято главна функция е обучението на докторанти – т.нар. „докторантски училища“ или „институти“. Те не вършат нещо повече от това, което може да се върши и се върши във факултетите (както е според ЗРАСРБ). Но обособяването и централизирането на този процес позволява дейността да се разшири, в нея да се включи определен кръг от академичния състав, който ще привлича кандидат докторанти, предимно чрез самостоятелна подготовка, т.е. платено обучение. Дейността на това звено е съсредоточена предимно за подготовка на желаещи да придобият образователна и научна степен „доктор“ и „доктор на науките“.

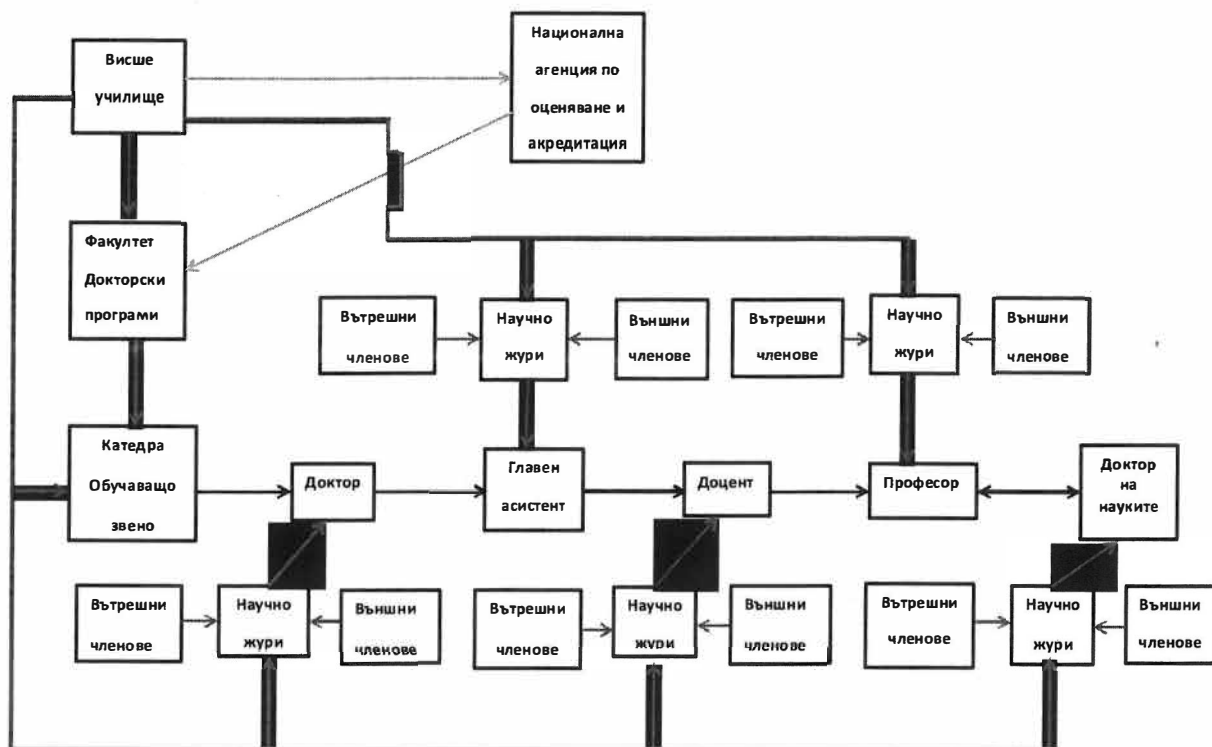
Тук отново се повтаря целият процес, за който стана въпрос в първата схема – принижени критерии по време на изпитите за докторанти, безкритично отношение при определянето на темите, при отчетите, при предварителните защиты, при определяне състава на научните журита, при официалните защиты. Така след определено време с такива научни степени се добиват чужденци, политици, журналисти, бизнесмени, представители на различни държавни институции: МВР, ДАНС, Сметна палата, ФНИ, съдебната власт и пр. Да се очакват повишени критерии при обсъжданията, критично отношение по времена процедурите и работата на научните журита, в рецензиите и становищата е твърде наивно.

Обяснението на пръв поглед е логично: хората са си платили обучението, тези докторантури не са по държавна поръчка, следователно на докторантите не трябва да им се създават проблеми. Дали са разработили дисертациите си на високо научно ниво си е техен проблем, те си знаят за какво им е необходима тази научна степен. От ВУ („докторантското училище“, „докторантския институт“) се иска да осигури безпроблемно протичане на процедурите. Защото, ако се повишат критериите и се започне формализиране, ако техните дисертации се подлагат на задълбочена, макар и добронамерена, конструктивна научна критика, се рискува темпото на производство да намалее, други висши училища да се намесят в този процес и да изместят по-критично ориентирани. Това означава и по-малки финансови дивиденди за тези, които участват в този процес. А всъщност тази структура именно за това е създадена. Така на практика тя се превръща в своеобразен бизнеспроект, чиято цел не е високо качество на обучението и издигане нивото на образованието, а печалбата. Но това е за сметка на източването на държавния бюджет.

В заключение:

Научната критика е предпоставка за търсене и намиране на новото. Тя има за цел да развива науката. Това се отнася преди всичко за по-младите колеги, които тепърва започват своя преподавателски и научноизследователски път. Ако на тях не им си покаже още от самото начало, че пътят в науката не е широк друм, по който те могат да се движат напо-

СХЕМА за зависимостите при развитието на академичния състав във ВУ

соки или покатерени върху широкия гръб на някой ръководен фактор във ВУ, има опасност те да останат с впечатлението, че разработването на дисертация е като написването/преписването на дипломна работа/магистърска теза. В такъв случай не може да се очаква, че ще има нещо ново, някакви приноси от дейността на тези колеги.

В системата на висшето образование съществуват условия, в които критиката в научната сфера е изоставена на заден план. Причините за това са обективни, т.е. такива, които не зависят от академичния състав на висшите училища: състоянието на средното образование; съществуващата нормативна уредба (законо, правилници, наредби). И субективни: отношението на ръководствата на ВУ, отношението на обучаемите – студенти, докторанти, длъжностните лица от академичния състав на висшите училища. Критикага в научната сфера зависи от професионалната подготовка на академичния състав, но и от неговите нравствени качества и критерии.

Снижаването на критериите на критиката в научната област води до пълна девалвация на академичните длъжности и научните степени. Ставаме свидетели на ниска професионална и обща култура, на липса на някои основни качества, необходими за преподавателската и научноизследователската работа във ВУ. Продукцията на посредствения и агресивния става синоним на високо качество. Долнопробната продукция се обявява като задоволителна, а за слаба се обявява само тази, която не е съобразена с текущите критерии на ръководствата на ВУ.

Налице е противоречие, което на пръв поглед е абсурдно, но всъщност е закономерно. Някои ръко-

водства на ВУ гледат на повечето от процедурите за получаване на научни степени и академични длъжности не толкова като заплаха, колкото като възможност за набиране на желани съюзници. Осъзнаващи, че са безсилни да привлекат уважението на сериозната част от академичната общност във ВУ, те, от една страна, се стремят да я демотивират, а от друга – да форсират хабилитирането на свои хора с цел да ги използват за провеждане на политиката си.

Всъщност това е основната опасност за науката. В това се състои основният проблем пред академичната общност. Не става въпрос да се дава оценка на едно или друго ръководство на ВУ, нито да се информира научната колегия, която е напълно наясно с всичко казано догук, а да се реагира срещу опасността за постепенно загиване на науката, което е на път да се превърне в съзнателно или несъзнателно провокиран процес. Лишеният от научна и служебна перспектива човек винаги по-лесно се манипулира и управлява, а при необходимост и по-лесно се приобщава като съмишленик. Дори ентузиазирани привърженици на този тип поведение да не са много, мълчаливите и покорните също вършат работа.

Смисълът на форумите, провеждани по инициатива на Комисията по етика към СУБ, е, ако не да се изкоренят, то поне да се намалят порочните практики в областта на плагиатството и критиката в научната област. Но не бива да бъдем и наивници. Докато съществуват условията, създадени от ЗРАС и субективната нагласа всяко ръководство на ВУ, всеки член на неговата академична общност, всеки член на научно жури, дори всеки студент по свой начин

Наука и етика

да прилагат (заобикалят) изискванията на закона при организирането и провеждането на процедурите за придобиване на научни степени и академични длъжности, дотогава ефективността от такива форуми ще е половинчата. Затова ще е необходима и помощта на държавата свсичките нейни институции. Както и на НПО, за да се предизвика широка дискусия в обществото и да се активизира гражданското общество.

СЪКРАЩЕНИЯ

ДАНС – Държавна агенция „Национална сигурност“
ЗРАСРБ, ЗРАС – Закон за развитие на академичния състав в Република България
НПО – неправителствена организация
ОКС – образователно-квалификационна степен
ОНС – образователна и научна степен
ФНИ – Фонд „Научни изследвания“

SCIENTIFIC CRITICISM AS A FACTOR FOR DEVELOPMENT OF ACADEMIC STUFF IN THE ACADEMIA

Sevo Yavashchev

Abstract

The paper deals with effects of the Development of Academic Staff in the Republic of Bulgaria Act (2010) for existing negative practices in some universities, i.e. ignorance of scientific reviewing in the promotion procedures of academic staff. In the paper are discussed some reasons, means and ways of transformation of universities as educational institutions in business projects.

Key words: university, faculty, procedures, scientific criticism.